

Uztapide bertsolaritzaren historian: ardatz, gailur eta maisu¹

ESNAL, Pello

Euskaltzain urgazlea eta Euskaltzaindiko Herri Literatura batzordekidea

Manuel Olaizola, «Uztapide» bertsolaria (Zestoa, 1909 – Oiartzun, 1983), 1935a baino lehenago plazaratu zen² eta 1972ko apirilaren 30ean gelditu kantatu ezinda, Donostian, Anoeta pilotalekuan (gaur egun Atano III.a denean). Bitarte horretan, ia berrogei urtean jardun zuen lagunartez lagunarte eta plazaz plaza bertsotan, hainbat bertsolarirekin batera (Basarriekin, hogeita sei urtean); eta hiru aldiz izan zen Euskal Herriko txapeldun: 1962, 1965 eta 1967ko bertsolari-txapelketa nagusietan. Bertsolari eta bertsozaleen ahotan dabil, hil eta hogeita sei urte geroago ere.

Aurten (2009an), Uztapide jaio zeneko mendeurrena ospatzen ari garenez, merezi du hura bertsolaritzaren historian kokatzea, eta ikustea zer leku bete zuen eta zer-nolako ondarea utzi zigun. Horrexetan saiatuko naiz idatzlan honetan, soil-soil bada ere, bi puntu zirriborratuz. Lehenengoan, bertsolaritzaren historiaren begiratu azaleko bat eskainiko dut. Bigarrean saiatuko naiz eskenatoki horretan kokatzen Uztapideren bat-bateko bertso gintza eta itzala.

¹ *Uztapide bat-batean* liburua (Aldai, Esnal, 2009) aurkezteko prestatutako lana. Zestoa izan zen aurkezpena, 2009ko maiatzaren 14an.

² Basarrik esan zuenez, Uztapiderekin 1935ean kantatu zuen lehenengo aldiz, Oikian; baina ez zekien zehazten zein egunetan, nahiz eta zioen San Isidro egunaren (maiatzak 15) inguruan izan zitekeela (Aldai; Esnal, 2009: 21). Ordurako plazaratua zen Uztapide. Berak dioenez, Lasturren kantatu zuen lehenengoz plazan, Kortatxorekin, San Nikolasetan (Uztapide, 2009: 155; Aldai; Esnal, 2009: 368; abenduaren 6an da San Nikolas eguna); urteak, beranduenik, 1934a izan behar du.

1. Bertsolaritzaren historia: bi mugarri

Ezagunak ditugu bai Antonio Zavalak, bai Santiago Onaindiak eta bai Juan Mari Lekuonak eskainitako bertsolaritzaren historiak. «Bosquejo de historia del bersolarismo» du izenburu Zavalarenak (Zavala, 1996: 111-253). *Gure bertsolariak* liburuan ematen digu berea Onaindiak (Onaindia, 1964: 197-331). Eta bi lekutan ditugu Lekuonaren historia eskematikoak: «Bertsolariak historian: sailkapen-saioa» lanean (Lekuona, 1982: 109-121) eta «Historia del bertsolarismo» atalean, «Literatura oral vasca» lanaren baitan (Lekuona, 1998: 90-100).

Ez da nire asmoa historia horiek berrikustea eta, are gutxiago, berridaztea. Baina kontuan izatekoak dira horien mugak: 1936an amaitzen da Zavalarena, 1963an Onaindiarena, eta 1978an eta 1980an Lekuonarenak; bi azken aditu hauenak, idazten dituzten egunetan. Zavalak ere ekar zezakeen haria 1963raino –ordukoa du lana, lau hitzalditan eskainia–, baina arrazoi historiko batek etenarazten dio 1936an; izan ere, «el año 1936 termina una etapa del bersolarismo para dar comienzo a otra, en la cual nos encontramos [1963an]» (Zavala, 1996: 252).

Nire ustez, Zavalaren hitz horiek berek balio dute, aldeak alde, 1980rako ere. Eta, hala, bi mugarri handitzaz jo ditzakegu 1936 eta 1980 urteak bertsolaritzaren historian; eta, horren arabera, hiru aro edo aldi bereiz ditzakegu historia horretan: 1936a baino lehenagokoa, 1936tik 1980ra bitartekoa eta 1980tik gaurdainokoa.

Puntu honetan, ur handitan sartu gabe, bi mugarri horiez jardungo dugu, mugarri bakoitzean bertsolari erabakigarri bana aipatuz: lehenengoan, Basarri; bigarreanean, Amuriza.

1936: Basarri

Antonio Zavalak, aipatu berri ditugun hitz horien ondoren, honela jarraitzen du, 1936 urtea zergatik den mugarri arrazoituz:

Además de un acontecimiento externo, la guerra, suceden otros varios, internos al bersolarismo, que marcan el fin de una época y el comienzo de

otra: la muerte de Txirrita, cabeza y representante de una generación; la celebración en San Sebastián de dos campeonatos con el nombre de Bertsolari-eguna, día del bersolari, el 20 de enero de 1935 y el 19 de enero de 1936; el libro Literatura oral euskérica de D. Manuel Lecuona; y las publicaciones de D. Juan José Macazaga [...]. Todos estos eventos eran signos claros de que se empezaba a cambiar de criterio respecto de los bersolaris.

En los dos campeonatos citados se dieron a conocer, como esperanzadoras promesas, Basarri y Uztapide, cabezas ambos de la generación de bersolaris de la posguerra, a la que hemos excluido de nuestro trabajo.

Zavalaren hitz horien osagarri, hiru gai aipatu nahi nituzke orain, oso labur bada ere: 1) Jose Manterola eta XIX. mendeko bertsolari-lehiaketak, 2) 1935eko eta 1936ko bertsolari-txapelketen testuingurua eta 3) Basarriren bertsolari-proiektua.

Jose Manterola eta XIX. mendeko lehiaketak

Antonio Zavalak sutsu hitz egiten du Jose Manterolaz, bere bertsolaritzaren historian (Zavala, 1996: 204-210). Baina «El bersolarismo» izeneko idazlanetik jaso ditut ondorengo hitzak, argibide jakingarria eskaintzen digutenez (Zavala, 1996: 263-264):

Al terminar la segunda guerra carlista surge en el país un movimiento a favor de su lengua. Se diría que el pueblo vasco, ocupado hasta entonces en la defensa de su estructura foral y derrotado en esta batalla, se dispone ahora a la salvaguarda de este otro constitutivo de su esencia. Sus ojos se fijan entonces en el bersolarismo, que nadie, excepto Iztueta primeramente y Gorosábel después, había sabido ver, y lo cataloga como uno de los elementos más importantes e íntimos del alma popular.

Vinieron entonces los concursos. No nacen, como el desafío, del mismo pueblo; es la clase culta la que se los procura a éste. Su más decidido impulsor fue José Manterola, principal artífice de este movimiento en favor del idioma.

Lehiaketan artean ezagunena, noski, Azpeitiko Lore Jokoetako da. Jakina denez, Manterolak ez baina, Antonio Abbadiak eratzen zituen Lore

Jokoak. Eta horien baitan izan zen, 1893an, Azpeitiko lehiaketa, ondoren mikatza ekarri zuena: Udarregi eta Pello Errotaren arteko sesioa eta haserrea (Zavala, 1963)³. Aurretik, ordea, izan ziren beste lehiaketa batzuk. Esaterako, Irunen 1881eko irailaren 9an jokatua (Zavala, 1996: 263-264)⁴.

Orain, dena den, merezi du azpimarratzea, eta gogoan hartzea, bertsolaritaz egindako balorazioa, «herri-arimaren osagai garrantzitsu eta barnekoienetako bat», beti ere kontuan izanda «klase kultuak» egindako balorazioa dela.

Berehala, ordea, XX. mendearen hasieran, klase kultu berak gutxietsi egingo du bertsolaritza, garbizalekeriaren izenean, mordoiloa omen da-eta bertsolariek darabilten euskara. Ondorioz, puska batean ez dira lehiaketak antolatuko. Merezi du gogoratzea nola dioen Zavalak (Zavala, 1996: 265):

Pero a principios de siglo se puso de moda el purismo del lenguaje. El vascuence hablado estaba corrompido; había que purificarlo. Vino, en consecuencia, el desprecio al bersolari. Éste, impertérrito, siguió cantando en las plazas de aldea y en las tabernas y sidrerías: pero ya no hubo concursos.

³ Antonio Zavalaren *Azpeitiko Premiyoaren bertsoak* liburuan dugu lehiaketa horren berri zehatza, eta ondoren sortutako liskarraren emaitza (bertsotan) oparoa. Esaterako, hor kontatzen du nola udaletxeko balkoitik kantatu zuten, arratsaldeko lau eta erdietan hasita, besteak beste, Joxe Bernardo Otañok, Udarregi eta Pello Errotak, bost mila entzuleren aurrean, hiru gizon ospetsu epaile zituztela: Resurreccion Maria Azkue, Domingo Agirre eta Felipe Arrese.

⁴ Bederatzi bertsolari izan ziren partaide: bi asteasuar (Pello Errota eta Juan Kruz anaia), bi Usurbilgo (Gorria eta Udarregi), hiru hondarribiar (Labandibar anaiak), Juan Jose Belderrain, Zizurkilgoa, eta Olloki, Igeldokoa. Lehenik, gaia emanda jardun zuten binaka; gero, bertsolari batek puntua jarrita eta besteak bertsoa osatuz. Merezi du gogoratzea zein gai ipini zizkieten ere, eta zer ordenatan: Pello Errota eta Udarregiri, *baldin elkartzen bagera euskaldunak, izango ditugu oraindik zorientasunak* (gogora dezagun amaitu berria zela bigarren gerra karlista); Gorria eta Juan Kruz Elizegiri, *baserritarren bizia hobea da kaletarrena baino*, eta Gorriak kaletararren alde egingo zuen eta Juan Kruzek baserritararren alde; Belderrain eta Nikolas Labandibarri, *maiz kalera etortzen dan baserritarra, aberastutzeko modu txarra*; Labandibar beste bi anaietako bat uraren aldeko jarri zuten eta bestea ardoaren aldeko; eta, azkenik, Olloki eta Pello Errotari (Olloki bakarrik gelditu zenez, berriz kantarazi zioten Pello Errotari), Olloki langilea izango zen eta Pello alferra. Epaimahaikoak zein ziren ere badakigu: Arturo Kanpion, Alfonso Maria Zabala, Klaudio Otaegi eta laugarren bat. Hauek, epaia ematerakoan, hiru sailetan banatu zituzten bertsolariak: onenak, Udarregi, Gorria eta Pello Errota; ondoren, Juan Kruz, Belderrain eta Olloki; eta, azkenik, Labandibar anaiak.

Zavalak ezin izan du disimulatu, batetik, klase kultuaren diskurtsoak sortzen dion ezinegona eta, bestetik, bertsolariekiko sentitzen duen atxikimendua⁵.

Manuel Lekuona, Aitzol eta 1935 eta 1936ko txapelketak

Testuinguru horretan etorriko da Manuel Lekuonaren lana (1978: 131-157; 187-257; 259-540): «La métrica vasca» hitzaldia (1918), «La poesía popular vasca» hitzaldia (1930) eta *Literatura oral euskérica* liburua (1935). Berak itzuliko dio bertsolaritzari prestigioa.

Eta, behin prestigioa berreskuratuz gero, hortxe dugu bertsolaritza, berriro ere, euskara eta euskal kulturari eusteko baliagarri. Are gehiago: euskal pizkundeari eragiteko baliabide. Eta, poesia kultuak zeregin horretan huts egin duenez, Aitzolek nahikoa du Manuel Lekuonaren hitz erdi bat, lehen «Euskal jaiak», «Euskeraren Egunak» eta «Olerti Egunak» bezala, orain «Bertsolari Egunak» eratzeko: 1935eko San Sebastian egunez lehenengoa, Basarri txapeldun izendatuko duena; urtebete geroago bigarrena, Txirrita txapeldun izendatuko duena

Horra hor, berriro ere –Zavalaren hitzak erabiliz– «klase kultua» bertsolaritza helburu kulturalen-eta zerbitzuan baliatuz. Horretarako –orain, Julio Urkaregiren hitzak erabiliz–, beharrezkoa izango da, lehenik, bertsolaritza baliario handikotzat jotzea eta, ondoren, bertsolaritza hori promozionatu, horren aldeko giroa piztu, tabernatik antzokira eraman, arlote-mailatik atera. Horrela lortuko da herri-olerkigintzaren bidez herriaren izpiritua erakustea; ahozko literaturaz baliatuz poesia kultua egitea (Urkaregi, 1987: 143-144) ⁶.

⁵ Azken batean, Antonio Zavalaren pentsamenduaren muinean gaude. Deustuko Unibertsitateak *Honoris causa* doktore izendatzen duenean, ideia horiek izango ditu bere hitzaldiaren ardatz (Zavala, 2000).

⁶ Honela dio Julio Urkaregik (Urkaregi, 1987: 139-140; 143-144):

Euskararen ingunuko ekintza guztietan sartuta ikusten dugu «Aitzol». [...] Euskal kulturak jarraitu behar zituen bideak aztertu eta erakutsi zituen artikulu ugarietan zehar. «Pizkunde» proiektua zeukan gogoan, Sabino Aranarengan oinarritu zuena. «Euskal Pizkundera»-ren bultzatzaile izan zen eta nazioaren zutabe-elementuak landu. [...] Sentimendu nazionalaren bilakaeran olerkigintzak zeukan garrantziak jabetu eta olerkigintzari eman zion lehentasuna. «Olerti-Egunak» antolatutako zituen. Olerki-Lehiaketetan plazaratu ziren «Lizardi», «Lauaxeta», «Orixe», besteak beste.

Testuinguru horretan, bete-betean ulertzen dira, besteak beste, Basarri gazteak 1935eko Bertsolari Egunean kantatutako zenbait bertso.

Bai agurraren bi lehen lerroak:

Uso zuri bat inguratu zait
goizean egun argitzez...

Bai beste baten hasiera:

Bertsolariak eman diote
Txeko erriari gorantza.
Mireio batek edergailutan
josia zuan Proventza.

Erraz ulertzen da Basarrik berak eskuratu izana lehen saria. Eta ezin esanguratsua da Txirritaren erreakzioa. Bertso ezagun hau kantatu baitzuen saioaren amaieran:

Larogei urte gaiñean ditut,
nago anketako miñez.
Donostiara etorria naiz
erren aundia egiñez.
Bi bastoirekin txit larri nabil
pausorik eman eziñez.
Euskera ia aztu zait eta
erderarikan jakiñ ez.
Maisu batekin eskolan laster
asi bear det latañez.

Ez dakigu nola ulertuko zuen orduko entzuleak bertso hori. Barre-algara ederrak egin zituela, bai, badakigu. Hala gogoratzen baitzuen Basarrik,

Bertozaletasunak aldaketak bat suposatzen du «Aitzol»-en filosofian. «Aitzol»-ek promozionatu zuen olerkigintza kultura minoritarismoan erori zen. Ez zuen lortu berak espero zuen arrakasta. Manuel Lekuonari jarraituz, estrategiak bide herrikoiak hartu zituen. Lekuonak eredu herrikoiez baliatzeko gomendatu zion. Herri-olerkigintzaren bidez, herriaren izpiritua erakutsi nahi zuten. Bertsolaritza promozionatzeko ordua zen. Bertsolaritza baloratu eta horren aldeko giroa piztu. Ahozko literaturari prestigioa eman nahirik, txapelketak antolatuta zituen. Lehen txapelketa 1935ean ospatu zen, Kursaal. Bigarrena, Victoria Eugenia, 1936an. Bertsolaritza tabernatik antzokira eraman zuten. Bertsolaritza arlote-mailatik ateratzea lortu zuten, gai altuagoak ipiniz. Ahozko literaturaz baliatu, eta poesia kultura egin nahi.

eta halaxe idatzi baitzuen lekuko batek: Joseba Zubimendik (Zubimendi, 1985: 39-40):

Bertso onek algara ederrak egin-azi zituan. Izan ere bukaeran buru-eskuakin Ariztimuño apaiza erakutsiaz, maixutzat bera aukeratua zeukala adierazten zuan.

Antonio Zavalaren iruzkina falta zaigu, arestiko «éste, impertérito, siguió cantando en las plazas de aldea y en las tabernas y sidrería» haren parekoa.

Basarriren bertsolari-proiektua

Testuinguru berak argitzen du zer izango den Basarriren bertsogintza. Lehen Bertsolari Egunean ez ezik, bizitza osoan izango du Basarrik gogoan helburu bera. Ikus dezagun Juan Mari Lekuonaren eskutik.

Lekuonak oso egoki jakin zuen ikusten eta atzematen zer leku izan zuen Basarrik bertsolaritzan eta zer ekarpen egin zion. «Basarriren bertsolari proiektua» idazlanean argitaratu zuen (Lekuona, 1998: 364-378).

Horixe da hitza: proiektua, egitasmoa. Baina behar bezala ulertuta: ez modu zurrunean, baizik sortzailean. Ez, beraz, alde zurretik bidea eta planak ondo zehaztuta dituen proiektuaren moduan, baizik bidea ibilian egingo duenarenean:

Gauza nabaria da, Basarriren plazako kantugintzaren azpian bertsolari proiektu bat egon dela beti, egitasmo bat; hasieran, beharbada, susmo hutsa zena, baina gerora, bizikizunen eraginez, gero eta argiagoa eta indartsuagoa egiten den proiektua.

Lekuonak, berriro ere, egoki asmatzen du egitasmo horren funtsa azaltzen (nireak dira azpimarrak):

Egitasmo honi esker, eta egitasmo bera zuten beste bertsolariei esker, burutzen da eta mamitzen bertsolaritza berriagoa, pizkunde garaiko bertsolaritza publikoa, hain jakina eta gorena.

Eta egoki asmatzen du proiektuak non duen iturburua erakusten ere:

Egitasmo berri batek oso berea du errealitateari buruzko ikuspegi ezkorra edukitzea. Eta gauzen egoera kaxkarrak zuritzen du, ez gutxi, egitasmo

berria. Antzeko zer bait gertatzen da Basarriren bertsolari proiektuarekin ere. Hutsune eta beharkizun askotxo ikusten ditu 30. urte inguruko bertsolaritzan. Egoerak markatzen ditu proiektu berriaren beharra ezezik, baita bere nolakotasunak eta eragin guztiak ere.

Juan Mari Lekuonak, ondoren, gerra aurreko bertsolaritzaren beharrik gorrienak azaltzen ditu, beti ere Basarriren hitzen arabera: orduko bertsozaleen egoera tamala, bertsolarien jokabide desbideratua, bertsolarien hizkuntza baldar eta traketsa, egoera barrengarrietan kantatzea...

Hain zuzen, egoera ezkor horri buelta ematea izango du helburu Basarriren proiektuak, eta horretan arituko da hainbat urtetan buru-belarri. Ondorioak, begien bistan daude:

Lehenengo Bertsolari Eguna 1935ean ospatu zenean, Basarrik saria irabazi ezezik, aitzindaritzat hartu zuen bere bizkar, bertsolaritzat berriagoan aurresku izateko eginkizuna hartu. Eta gero, urte askoan gainera, zeregin hori bete bertsozko emanaldietan, batez ere plazako eta jendaurreko bertsolaritzan.

[...] Eta langintza hau ez zen nolana hiko. Gehienetan Uztapide lagun harturik, herririk herri, ibilera gaiztotan, desgaraian, baina beti kantuzko zerbitzu leialan.

[...] Plazan agertu zenetik itxaropena sortu zuen eta eginkizun bat bere gain hartu. Gaur, denboraren joanean ikus daitekeenez, emaitza mardula da berak eskaini diguna.

Horra hor, hitz gutxitan, zer izan zen Basarriren bertsozaintza. Basarrik, azken batean, bere-berea egin zuen gerra aurreko mugimendu haren egitasmoa, eta hura garatzen saiatu zen hainbat urtetan, beste bertsolariak lagun zituela. Beste kontu bat da bertso-lagunak zer neurritan zituen, jakinaren gainean ala ez, proiektu beraren partaide eta eragile.

1980: Xabier Amuriza

Antonio Zavalak 1936az dioena parafraseatuz esan dezakegu 1980ez ere. Kanpoko gertaera batek ez ezik –Francoren heriotzak eta trantsizio poli-

tikoak– bertsolaritzaren barne-gertaera batzuek ere aro edo aldi baten azkena markatzen dute eta beste baten hasiera urratzen. Barne-gertaera horien artean, aipatzekoa da 1980ko bertsolari-txapelketa nagusia, Euskaltzaindiak antolatu eta Xabier Amuriza bertsolariak irabazi zuena.

Zenbait puntu garatuz osatu beharko genuke zirriborro hori; besteak beste, Amurizaren proiektua zehaztuz. Baina, Zavalak 1936an bezala, hobe izango dugu 1980an etetea haria.

Dena den, merezi du arreta jartzea 1967ko bertsolari-txapelketan. Horren azalpen soilak eramango gaitu bertsolaritza sozialaz hitz egitera. Hala ere, ez genuke ahaztu behar bertsolaritzaren alderdi ludikoa.

1967ko txapelketa

Itsusi samarra izan daiteke, baina neure buruaz hitz egin beharrean naiz. Izan ere, Euskal Herritik kanpora bizi nintzen 1967an, ez telebistarik ikusi eta ez egunkaririk irakurri. Eskerrak, besteak beste, gurasoen bisitak izaten genituen tarteka.

Kontua da gurasoen bisita izan nuela 1967ko ekainean, orduko bertsolari-txapelketa nagusia izan berritan, eta aitak *El Diario Vasco* egunkariaren orrialde bat eraman zidala, non zetozen txapelketaren kronika eta Xalbadorren argazkia, jendea txistuka ari zitzaionean aterea.

Txapelketa hura hala pasatu da historiara: Xalbadorri txistua jo zioteneko txapelketa gisa. Ez dago horren argi, ordea, Xalbadorri jo zizkieten ala Euskaltzaindiarentzat ziren txistuak. Noizbait argitu beharko da puntu hori ere. Aitak, dena den, egunkariko orri hura eman aurretik, bere erara laburbildu zidan zer izan zen txapelketaren azken saioa: esanez zer-nolako giro beroa izan zen jaialdian eta, batez ere, zer-nolako bertsoa bota zuen hasi berritan Jon Lopategik. Hobeto esanda, zer doinurekin kantatu zuen bertso hura.

Merezi du zertxobait aztertzea bertsoa, doinu eta guzti. Bertsoa, berez, bertso arrunta da: Irigoienek lau puntu jarrita –berez, orde, bidez, nekez–, Lopategik honela osatu zuena (Zavala, 1967: 39):

Jai dotore onek
 ez dira egin berez,
 segitu bear degu
 beti olako bidez:
 erdera artu gabe
 guriyaren ordezt,
 euskera gorantz doa
 baiña oraindik nekez.

Beraz, zer du bertsoak aitarentzat txapelketaren ispilu izateko? Hitzek, ezer apartekorik ez. Doinuak egiten zuen orduan aparteko. Hobeto esanda, Lopategik erabilitako doinuak —«Aita zer egin duzu»— eta ondoren zetorren errepikak:

Gu gira Euskadiko
 gazteri berria.
 Euskadi bakarra da
 gure aberria.

Gaur, irribarrea eragiten digu hori horrela izateak. Baina Joanito Dorron-sorok, esaterako, honela dio kanta hori eta disko berekoei buruz (Dorron-soro, 1988: 348):

Diktadura garai beltz haietan esperantzaren argia ekarri zigun Ifarraldeko mediku-senatoreak [Mixel Labegeriek] bere diska klandestinoaren bidez. Mezu abertzale garbia zekarren irudi poetiko eta doinu xarmantaz jantzia; errepika eta bertso [estrofa], teknika egokiaz baliatuz. Garai haietan kantu hauek gure barrenetan sortu zuten zirrara misterioetsua gaurko gazteei adierazten ez da erraza.

Lopategik, beraz, kantuan erabilitako doinuaz eta iradokitako errepikaz hitz egin zuen; molde, aire eta giro horretan hartu zuen indarra hitzez esandakoak. Doinuaren xarmak kutsatu zuen bertsoa, bat-batean sortutakoa esana ere bereganatuz. Kasu horretan, doinua bera izan zen bertso. Zenbatek ekin ote zioten, isilean bederen, «Gu gira Euskadiko gazteri berria» kantatzeari?

Aita ez genuen kazetari, baina ezin uka bazuenik kazetari-sena. Izan ere, 1967ko txapelketa hura, agian, Xalbadorri txistua jo ziotenekoa adina izan zen Lopategik «Aita zer egin duzu» doinua erabili zueneko.

Bertsolaritza sozialaren atarian gaude.

Bertsolaritza soziala

Juan Mari Lekuonak, 1960az ondorengo bertsolaritzaz ari dela, honela dio bertsolariek orduan erabiltzen zituzten gaiei buruz (Lekuona, 1998: 99):

La temática se ha polarizado bastante en el mundo social y político del pueblo vasco. Al bertsolari se le ha exigido ser el intérprete y el animador de la colectividad en sus sentimientos y en sus afanes, en su pensamiento y en su lucha. Paralelamente a la poesía social de los autores cultos ha surgido lo que podrá denominarse bertsolarismo social. Dentro de esta tendencia, generalizada hoy [idatzia berez 1978koa da], cabe destacar dos nombres, los dos pertenecientes a la generación vizcaína actual: J. Lopategi en el campo de la improvisación en público, y X. Amuriza en el bertsolarismo social consignado por escrito.

Berehala egingo du jauzi Amurizak plazara. Herriaren zati handia eske ari da. Habia prest dago. Dena den, esan bezala, hemen etengo dut bertsolaritzaren historiaren haria.

2. Uztapide bertsolaritzaren historian

Urte horietan bizitzea egokitu zitzaion Uztapideri. Eskenatoki horretan izango da punta-puntako protagonista. Hogeita bost urte ditu 1935eko urtarrilean, Basarrik lehen txapelketa nagusi hura irabazi zuenean. Buru-bellarri bizi da bertso-munduan. Ondo ezagutzen du bere inguruko tradizio zaharra. Hogeita sei urterekin kantatuko du, 1936ko Bertsolari Egunean; bigarren saria emango diote. Gerrateko etenaren ondoren, bera izango du bertsolaritzak protagonista nagusia, Basarrirekin batera.

Uztapidek bete-betean bizi izan zuen bigarren aroa. Bizi ez ezik, bera izan zen, Basarrirekin batera, aro horren oinarri eta ardatz. Basarrik baino hobeto ezagutu zuen aro zaharra. Eta plazan kantatzen jarraitu zuen, Basarrik utzi zuenean ere. Eta Uztapidek berak aitortu zuen bertsolari handia zela Amuriza, batek baino gehiagok bertsolari zela ere zalantzan jartzen zuenean, 1980ko txapelketa nagusia irabazi ostean (Esnal, 2009).

Hiru gai zirriborratuz aletuko ditugu kontu horiek: 1) Uztapide, bertsolaritza zaharraren jarraitzaile, 2) Basarriren bertso-lagun, 3) Amurizari lekukoa ematen.

Gauzak gehiago zehatz eta biribil daitezke, baina erraz egin lezake hori norberak, lehenengo puntuari esanak erreferentzia dituela. Atze-oihal horren gainean ipinita, nabarmen azaltzen dira Uztapideren figuraren ertzak eta hezur-mamiak.

Bestalde, *Uztapide bat-batean* liburuko hiru pasarte luze erabiliko ditut. Azken batean, liburu horren segida eta osagarria da idazlan hau⁷.

Bertsolaritza zaharraren jarraitzaile

Uztapide, bertsolaritza zaharraren seme ez ezik, haren jarraitzaile ere izan zen.

Hasteko, bete-betean bizi izan zuen bertsolaritza zaharra. Horretaz jabetzeko, nahikoa da *Lengo egunak gogoan* irakurtzea (Uztapide, 2009). Eta, bizi ez ezik, gozatu ere egiten zuen. Uztapide gaztearen bertsogintzan ez da sumatzen bertsolaritzarekiko aitzakiarik, ez euskararen aldetik, ez bertsogiroarenetik. Hark ez du epaitzen bertsolaritza. Are gutxiago, gaitzesten. Ondorioz, Uztapide gazteak ez du ikusten, Basarrik bezala, bertsolaritza zaharra eraberritu behar denik. Horregatik, bertsolaritza zaharraren jarraitzaile da; Basarri baino jarraitzaileago.

Uztapide gazteari iritsiko zitzaizkion mugimendu berriaren oihartzunak. Baina hori: oihartzunak. Hasiera hartan, ez zuen bere burua sentitzen mugimendu hartako partaide; are gutxiago, eragile. Hala ere, urte askoan izango du Basarrik bidaide.

Basarriren bertso-lagun

Ez dago Uztapideren bertsogintzaz jarduterik, Basarrireana aipatu gabe. Eta alderantziz. Izan ere, esan bezala, hogeita sei urtean ibili ziren elkarrekin

⁷ Gogoan izan lehen oin-oharrean esana: *Uztapide bat-batean* liburuaren aurkezpenerako prestatua da idazlana.

herriz herri. Horregatik, *Uztapide bat-batean* liburua, neurri batean, Basarriren bat-bateko bertsoen antologia ere bada.

Bertso-kantuan uztarkide izan ziren Basarri eta Uztapide. Baina, lehenago esan dugunez, galdera da zer neurritan izan ziren egitasmo bereko uztarkide. Bidaide bai. Baina gogaide?

Hasierako zalantzak

Uztapide gazteari ere iritsi zitzaizkion, nonbait, mugimendu berriaren oihartzunak eta zipriztinak. Eta, horrelakoetan, ez da erraza izaten mugimenduaren uholdeak ez harrapatzea.

Ez dakigu zer neurritan busti zuen uholde hark. Baina, 1936ko Bertsolari Egunean behintzat, Uztapide saiatu zen nolabait giro hartara egokitu eta moldatzen (Aldai; Esnal, 2009: 23-24):

Urtebete lehenago, 1935ean, zeresanik franko utzi zuen euskaltzaleen artean lehenengo bertsolari-txapelketak. Esan beharrik ez dago arreta biziz aztertuko zutela ekitaldi hura gainontzeko bertsolariek ere. Eta Basarrik, txapela jantzi zuenak, lehen bertsoetik eragindako harridura eta sortutako miresmena gogoan, Uztapidek ere ondotoxo pentsatuak eramango zituen hasierako agurreko bi bertsoak:

*Nere agurra emen bildu diran
eusko donostiarrari
eta lantegi zoragarri au
emen jartzen dutenari.
Eskerrak eman bear dizkiet
epaimaieko jaunari,
oiez gaiñera teatro ontan
dauden entzule danari.*

*Nere maixu ta guzi det emen
olerkari ikastola,
ene anaia maitagarriak
artu entzuteko ajola.
Emen ikusten det nik jendeak*

*maitasun piska badula,
bestela oinbeste euskaldun ezin
onera bildu inola,
biotz barrendik agurtutzen det
euskaldunaren odola.*

Hor daude, agerian, Uztapide gaztearen egokitze-ahaleginaren arrastoak: «eusko donostiarrari», «olerkari ikastola», «euskaldunaren odola»... Baina ezin ukatu hitz horiek arrotz egiten direla haren ahotan. Ez dakigu zer neurritan sumatzen zuen horiek kantatzean bere burua eroso.

Kontrapuntu

Gerra amaitu eta berehala hasi zen Uztapide bertsotan. Lau urte geroago itzuli zen Basarri etxera, langile-batailoi batetik. Laster ziren biak elkarrekin kantuan. Baina euskal gizartean ez zen geratzen gerra aurreko mugimendu haren arrastorik, ez bada Basarri eta gutxi batzuen gogoetan. Eta, geldituta ere, ez zegoen azaltzerik. Debekuak agintzen zuen.

Giro hartan hasiko dira biak elkarrekin bide luzea egiten. Eta, besteak beste, bi bertsolarien artean bertsotan egiteko moldea hezurmamituko dute. Ezaguna da, topiko bihurtzeraino, bertso-saioretan Basarrik irekitzen zuela bidea eta Uztapidek jarraitzen ziola. Baina ez da hori soilik. Hona hemen testigantza bikain bat (Lertxundi, 2001: 349-350; Aldai; Esnal, 2009: 35-38):

Nik dozena bat urte nituala, gutxi gorabera, Aiako festetan, Donato Deunaren egunez, 1944-ko abuztuaren 7-an, Basarri eta Uztapide ekarri zituzten.

Nere denboran leenengo aldiz orduan entzun nien neurri artako bertsolari batzuei. Nik nerez txikitandik ekarri nuan bertso-zaletasuna; eta egun artan bi bertsolari sonatuenak aurrez aurre ikusi eta aien bertsoak entzunez egotea, gaur Aita Santua ikustea baiño aundiagoa zan askozaz ere.

Meza nagusi ondoren, era ontan jarri zuten bertsolariak kantatzeko tokia: plazaren erdi-erdian bi bukoi edo kupel aundiren gainean oltzadura bat; gainera igotzeko eskaillera, ertz batean; gainean, alde banatan aul-

kietan eserita bertsolariak; eta erdian, beste aulki batean jarrita, botille-
roa, noizik eta bein aiei tragoxka bana emateko.

Garai artan bertsolarientzat gai-jartzailerik etzan izaten, eta beti edo
geienetan Basarrik ematen zion asera, eta nondik nora joan bear zuten
bidea jarri ere bai.

Lendabizi, Basarrik erriko Zaindariari kantatu zion; eta Uztapidek ere
berdin. Ez dakit ziur gai artan bina edo iruna zenbat bertso kantatuak izan-
go zituzten. Baiña Basarrik urrengo bertsoan erriko agintariengana jo zuan.

Orretarako, oartxo bat egin nai diot irakurleari, gauza nola gertatu zan
jakiteko eta Uztapideren ateraldia errezoago ulertzeko. Lenago esan det
nola kupelen gaineko oltzaduran jarri zituzten bertsolariak. Inguru guztia
jendez beteta zegoan, eta aurreko aldean erriko alkate jauna bere zinego-
tziekin aulkietan eserita. Alkatea eun eta berrogei kilo izango zan gu-
txienez, eta ortatik etorri zan Uztapideren bertso gogoangarri ura.

Basarrik, kantatzeko bidea jarri zion, azkeneko bi puntuak onela kantatuz:

Orain urrengo eginkizuna
au degu bertsolariak:
bion artean jaso ditzagun
erriko agintariak.

Uztapidek:

Basarri oni burutazio
xelebrek zaiizka etortzen,
zer lanbidetan sartutzen geran
ezta kontuan erortzen.
Agintariak goraltze ori
etziok erreza lortzen,
kostako zaiguk alkate jauna
emen goraño jasotzen.

Uztapideren bertsoa entzun zan une ura, Aiako plazan arrigarria izan
zan. Ura adierazteko ez dago itzik. Ango parre-algarak eta aiek oiuiak!
Ura jendearen eromena! Bertsozaleak gozatzeko uneak oiek izaten dira.

Orrelako gauzak, norberak bizitzen ez baditu, eziñezkoa da gertatu-
ren berri ematea.

Horra hor bertsolariek jarritako festa. Festaren magia eta ederra. Basarrik eta Uztapidek ez dute bertsogintza berdin ikusten eta juzgatzen. Baina badakite ahaleginean bat egiten herriaren zerbitzutan.

Kontrapisu eta osagarri

Ordu asko eta asko eman zituzten elkarrekin Basarrik eta Uztapidek. Bai bertsotan eta bai lagunarteko otordu, tertulia eta abarretan. Ez dakigu zenbat hitz egingo zuten bertsogintzaz. Tarteka, beren ikuspegiak-eta trukatu zituzten, noski. Agian, Basarri saiatuko zen Manuel leziatzen. Baina gehiegi ere ez. Manuelek bazekien entzuten, eta nahikoa zuen hitz gutxirekin. Horren erakusgarri, pasarte esanguratsu hau kontatzen du Nikolas Zendoiak (Zendoia, 1998: 223):

Bazkari-denboran, bere ateraldi batek erakutsi zidan edozein moduz ez zala jardun bear berarekin izketan. Lopategi gaztea zan eta gizona ikasia. An ari zan amar minutu inguruan bere adierazpenak egiten. Jende guztia isilik, berari entzuten. Alegia, mundua noiztik dan, eta gizona tximuaren-gandik datorrela eta abar. Manuel zaarra ere isilik; baiña alako batean esan zion:

–Ba, zu ere olakoxea zera, ba, ta sinistu egin bearko da.

An bukatu zan Lopategiren sermoia.

Errazago botatzen zaizkio horrelakoak gazte bati. Eta, beharbada, Basarrik ere entzun beharko zuen horrelakorik noizean behin. Baina ez dut uste honek aukera handiegirik ere emango zionik. Elkarren mugak eta ertzak ezagutuko zituzten, eta aurrera. Gehienez ere, inoiz urrunegi joan bazen Basarriren lezioa, ez zen asko izutuko Uztapide. Antonio Zavalak esan zuena erantsi beharko genuke geuk ere: «éste, impertérrito, siguió cantando en las plazas de aldea y en las tabernas y sidrerías». Baina Basarri ere ez zen asko izutuko Uztapideren jarrera eta ateraldiekin.

Kontuak kontu, biek elkarrekin jardun zutela urte askoan herriz herri eta lagunartez lagunarte. Azken batean, elkarren arteko bertsogintzak eta jarduerak axola zion.

Dena den, herriak sumatzen zuen bien arteko aldea. Eta ez soilik bertsoak kantatzeko moduan. Sumatzen zuen, nolabait, proiektu bat zegoela Basarriren bertsogintzaren oinarrian, eta halako planteamendu eta teorizaziorik gabekoa zela Uztapiderena.

Hitz gutxitan esateko –horrela jarduteak dituen arriskua guztiekin–, bertsogintza kultua zen Basarrirena; herrikoa Uztapiderena. Eta, hala ere, biek elkarrekin uztartzen asmatu zuten. Eta bien ekarriez osatu eta aberastu zuten emaitza: aldi berean, bertsogintza kultua eta herrikoa moldatzen, eratzten eta hezurramitzen asmatu zuten.

Sentiberatasun sozialaz

Horregatik, bertsogintza jantzia da Uztapide zaharrarena. Heldutasun eta nortasun osoz egokituko da garai berrietara.

Uztapideren azken urteetako bertsolaritzaz ari dela, argi esan du Juan Mari Lekuonak: bertsolari jartzen zitzaizkion gai askok zerikusi handia dute Euskal Herriko mundu sozial eta politikoarekin («la temática se ha polarizado bastante en el mundo social y político del pueblo vasco»).

Uztapidek ez zion muzin egin eskari horri. Barru-barrutik erantzungo dio, bere burua saldu gabe. Ja ez da 1936ko Bertsolari Eguneko gazte hura.

Nahikoa izango da adibide batekin. Usurbilen gaude, 1971ko Santa Isabeletan, uztailaren 3an (Aldai; Esnal, 2009: 349-350).

Uztapide, Joxe Lizaso, Mattin, Xalbador, Lopategi eta Azpillaga bertsolariak kantatu zuten, plazako pilotalekuan izandako jaialdian.

Ekitaldian jasotako dirua, jaialdiko grabazioak dioenez, ikastolari laguntzeko eta Urrujulegi maisu hil berriaren familiari laguntzeko izan zen.

Jaialdiko pasarte batean, ondorengo gai hau jarri zion Antton Aranburuk Uztapideri, hiru bertso kanta zitzaizkion.

Isuriko zenituen txikitlan. Haziagoa izandakoan ere bai. Malkoak.

Gure maisuak gaia zer dedan
 esana dizute aurrez.
 Ortik kanpora nik esaterik
 pentsatzen ez det ezer ez.
 Aitortze 'izutet, anai-arrebak,
 bertatik biotz jatorrez,
 Euskal Errian bizi naizela
 malkotan eta negarrez.

Karga aundia bein artu nuen
 ta au inoiz ez zait arintzen.
 Ni bezelaxe beste bat ere
 nola ez da emen mintzen?
 Irurogei urte emen eta
 asi burua urdintzen.
 Ta pena daukat: gure ondoan
 atzerritarrak agintzen.

Galduak eta irabaziak
 izan oi ditu jokuak.
 Baiña galera seguru dauka
 guk egin degun tratuak.
 Madrid aldera joaten dira
 Euskal Errian batuak.
 Ta euskaldun bati nola ez isuri
 begietatik malkuak?!

Uztapide zaharraren bertsoak dira. Hamar hilabete barru geldituko da kantatu ezinda. Harro utzi ditzake plazak. Bere egitekoa bete du. Gaurko egunetaraino ekarri du bertsolaritza zaharra. Katea ez da eten. Are gehiago: gailur-gailurrera igo du bertsolaritza zaharra. Bera du bertsolaritzak ardatz eta gailur.

Amurizari lekukoa ematen

Kantatu ezinik geratuta ere, gertu-gertutik jarraituko du bertsolaritza. Eta Uztapidek berak aitortuko du bertsolari handia dela Xabier Amuriza,

batek baino gehiagok bertsolari zela ere zalantzan jartzen zuenean, 1980ko txapelketa nagusia irabazi ostean.

Amurizak ere asko estimatzen zuen Uztapide. Eta gustura kontatzen ditu harekin bizi izandako zenbait pasadizo. Besteak beste, honako hau (Esnal, 2007: 10-11):

Behin, joan da Amuriza Oiartzuna bertsotara; eta, bertsoak entzutera bildutakoen artean, hor ikusi du Uztapide, bakarrik eserita, bertso-jaialdia noiz hasiko zain. Xabier hurbildu eta ondoan jarrita, hizketan hasi omen ziren denbora-pasa, bertsolari lagunak azaldu artean. Baina denbora aurrera, eta inor ageri ez. Orduan, Amurizak esan omen zion:

–Hemen gaude, Manuel, bi tonto bezala.

–Bi tonto bezala ez. Bi tonto –erantzun Uztapidek.

Amurizak ez zuen aukera handirik izan Uztapiderekin tratatzeko. Baina seguru kantatu ziola, isilik bederen, aitari kantatutako hura: «nik egingo duk arbola haundi zuk emandako hazia».

Manuelen hiletetan, behintzat, ozen aitortu zuen Oiartzungo elizan, hango jendetza haren aurrean, hura izan dela bertsolaritzak izan duen «maisurik haundina».

Bibliografia⁸

ALDAI, N.; ESNAL, P. (2009): *Uztapide bat-batean. Antologia*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 313].

DORRONSORO, J. (1988): *Bertsotan II: 1936-1980*. Donostia: Gipuzkoako Ikastolen Elkarte.

ESNAL, P. (2007): *Manuel Olaizola «Uztapide»*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia [Bidegileak 47].

——— (2009): «Uztapide: 100 urte». In *El Diario Vasco*, 2009.05.06: 83.

LEKUONA, J.M. (1982): *Ahozko euskal literatura*. Donostia: Erein.

⁸ Argitalpen bat baino izan dituzten lanetan, eskurago izan dezakeguna aipatzen dut.

——— (1998): *Ikaskuntzak Euskal Literaturaz (1974-1996)*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.

——— (1978): *Idaz-lan guztiak: 1. Aozko Literatura*. Tolosa: Librería Técnica de Difusión [Kardaberaz bilduma 22].

LERTXUNDI, J.M. (2001): «Lagunen oroitzapenak». In *Uztapide. Berriz plazara II*. Oartzun: Sendoa [Auspoaren sail nagusia 12]: 349-363.

ONAINDIA, S. (1964): *Gure bertsolariak*. Bilbo.

URKAREGI, J. (1987): «Zenbait topiko 'Aitzol' zenari buruz». In *Jakin* 45: 137-145.

UZTAPIDE, M. OLAIZOLA (2009): *Lengo egunak gogoan*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 314].

ZAVALA, A. (1963): *Azpeitiko Premiyoaren bertsoak (1893-1895)*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 27].

——— (1967): *Bertsolari-txapelketa (1967-VI-11)*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 67].

——— (1996): *Auspoaren auspoa I*. Oartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 238].

——— (2000): «Doktore berriaren hitzaldia *Honoris causa* doktore izendapenean». In *Askoren artean. Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

ZENDOIA, N. (1998): *Beranduko birigarroa*. Oartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 254].

ZUBIMENDI, Y. (1985): *Bertsolari-guduak. 1935-1936*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Bigarren argitalpena. Lehenengoa: Donostia: Euskaltzaleak, 1935].